

ПРАВОВА ПРИРОДА ШЛЮБНИХ ВІДНОСИН: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Мельник О.О.,
к.ю.н., доц., адвокат,
Київський університет інтелектуальної власності і права НУ «ОЮА»
кафедра адміністративного права інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2088-630X>
e-mail: olgamelnik_1987@ukr.net

Мельник О.О. Правова природа шлюбних відносин: теорія та практика.

Вказується, сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Сім'я – головний інститут суспільства. У свою чергу інститут сім'ї включає безліч більш приватних інститутів, а саме інститут шлюбу, інститут споріднення, інститут материнства і батьківства, інститут власності, інститут соціального захисту дитинства і опіки та інші. Відзначено, шлюб – інститут, який регулює відносини між чоловіком та жінкою. Саме шлюб в людському суспільстві вважається єдино прийнятною, соціально схваленою та закріпленою законом формою. Шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану. Право на шлюб мають особи, які досягли шлюбного віку. Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка.

Звернута увага, релігійний обряд шлюбу відбувається зараз в Україні повсюдно. Духовна велич храму чи навіть найменшої церковки з церковним співом, вінцями на головах наречених, добрими напутніми словами священника – все це робить вінчання незабутньою подією в житті. Однак релігійний обряд шлюбу не має правового значення. Релігійний обряд шлюбу, як і раніше, не створює прав та обов'язків подружжя, залишаючись особистою справою жінки та чоловіка. Особи, які після вінчання спільно проживають без реєстрації шлюбу, мають статус сім'ї, але не мають правового статусу подружжя.

Акцентовано на тому, що правове регулювання сімейних відносин є основним завданням Сімейного кодексу України, який визначає засади шлюбу, особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя, підстави виникнення, зміст особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів. Регулювання сімейних відносин здійснюється Сімейним кодексом України з метою зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб, утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї, побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки, забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку. Припиняється шлюб внаслідок його розірвання за спільною заявою подружжя або одного з них. Шлюб припиняється внаслідок його розірвання за спільною заявою подружжя на підставі рішення суду. Шлюб припиняється внаслідок його розірвання за позовом одного з подружжя на підставі рішення суду відповідно до сімейного кодексу України.

Ключові слова: шлюб, розірвання шлюбу, припинення шлюбу, сім'я, подружжя.

Melnik O. Legal nature of marital relations: theory and practice.

The family is the primary and main center of society. The family is the main institution of society. In turn, the institution of the family includes many more private institutions, namely the institution of marriage, the institution of kinship, the institution of motherhood and fatherhood, the institution of property, the institution of social protection of childhood and guardianship, and others.

Marriage is an institution that regulates the relationship between a man and a woman. It is marriage in human society that is considered the only acceptable, socially approved and legally established form.

Marriage is the family union of a woman and a man, registered in the state registry of civil status acts. Persons who have reached marriageable age have the right to marry. Marriage is based on the free consent of a woman and a man.

The religious rite of marriage takes place now everywhere in Ukraine. The spiritual majesty of the temple or even the smallest church with church singing, crowns on the heads of the bride and groom, kind parting words of the priest - all this makes the wedding an unforgettable event in life. However, the religious rite of marriage has no legal significance. The religious rite of marriage, as before, does not create the rights and obligations of a spouse, remaining a personal matter of a woman and a man. Persons who, after the wedding, live together without registering a marriage have the status of a family, but do not have the legal status of spouses.

Legal regulation of family relations is the main task of the Family Code of Ukraine, which defines the principles of marriage, personal non-property and property rights and obligations of spouses, the grounds for their origin, the content of personal non-property and property rights and obligations of parents and children, adopters and adoptees, other members family and relatives.

Family relations are regulated by the Family Code of Ukraine with the aim of strengthening the family as a social institution and as a union of specific persons, establishing a sense of duty to parents, children and other family members, building family relations on the basis of parity, on feelings of mutual love and respect, mutual help and support, providing each child with family upbringing, the possibility of spiritual and physical development.

A marriage is terminated as a result of its dissolution by joint application of the spouses or one of them. A marriage is terminated as a result of its dissolution by a joint application of the spouses on the basis of a court decision. A marriage is terminated as a result of its dissolution at the request of one of the spouses on the basis of a court decision in accordance with the Family Code of Ukraine.

Key words: marriage, dissolution of marriage, termination of marriage, family, spouse.

Постановка проблеми. За весь час вивчення юристами поняття шлюбу виникли різні теорії його походження. Зокрема, шлюб розглядається як вільний союз чоловіка та жінки, священне таїнство, цивільний договір, статус, інститут особливого роду тощо. Виникнення різних правових теорій щодо правової природи шлюбу залежало і залежить від періоду в історії конкретного народу, ролі жінки, держави та церкви у цьому процесі, правовим статусом майна і юридичними наслідками шлюбу. З виникненням християнства питання шлюбу віддавались віданню церкви, та норм канонічного права.

Також, варто розглянути різнобічну судову практику та правові позиції стосовно особистих немайнових та майнових прав подружжя.

Метою статті є проведення аналізу сучасних наукових підходів до визначення правової природи шлюбних відносин, майнових та немайнових прав подружжя.

Виклад основного матеріалу. Сімейні спори – одна з найчутливіших сфер у юридичній практиці. Невміння подружжя та батьків домовитися та врегулювати спірні питання в позасудовому порядку часто призводить до довгої судової тяганини. Через це нерідко страждають інтереси дітей, виховання та утримання яких раз-у–раз стають предметом суперечок батьків.

У цих випадках не лише буква закону захищає законні права й інтереси громадян, але й судова практика, яка нерідко є вирішальною в багатьох конфліктах.

Незважаючи на збройну агресію з боку Росії, українські суди продовжують здійснювати правосуддя та встановлювати справедливість для тисяч громадян, які потребують судового захисту, зокрема й у сімейних спорах.

Відповідно до ст. 51 Конституції України, якою регулюються основні засади правового шлюбу, встановлюючи, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. Зазначена стаття Конституції України не тільки забезпечує охорону сім'ї державою, а й проголошує на конституційно-правовому рівні рівність жінки і чоловіка у шлюбі та сім'ї та необхідність вільного волевиявлення осіб на укладення шлюбу. У статті 5 СК України законодавчо закріплений принцип державної охорони сім'ї, дитинства, материнства, батьківства. Держава створює умови для зміцнення сім'ї. Відповідно до ст. 21 СК України, шлюб – це сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований в органі ДРАЦС. Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя (крім майнових прав – ст.ст. 74, 91 СК України).

В юридичній літературі побутують розмаїті думки щодо визначення поняття шлюбу. Різні погляди на правову природу шлюбу існують не тільки у вітчизняній теорії сімейного права, але й у сімейному праві зарубіжних держав. Загальновідомим є визначення шлюбу як «союзу жінки і чоловіка з метою створення сім'ї». Така загальна дефініція, наголошують науковці, підкреслює специфічні й найбільш характерні риси постійного зв'язку осіб різної статі. Для шлюбних відносин між жінкою і чоловіком характерним є стійкий зв'язок, міцний союз, метою якого є створення сім'ї. В. Рясенцев трактує шлюб як укладений в установленому порядку із дотриманням вимог закону добровільний та рівноправний, у принципі довічний союз вільних чоловіка та жінки, спрямований на створення сім'ї, який породжує у них взаємні права та обов'язки.

Узагальнюючи сучасні розробки вчених щодо визначення шлюбу, Г. Матвеев пропонує таке формулювання: «Шлюб – це вільний, рівноправний і в принципі довічний союз жінки та чоловіка, укладений із дотриманням порядку та умов, встановлених законом, що створює сім'ю і породжує між подружжям взаємні особисті і майнові права та обов'язки».

Виходячи із поняття шлюбу, можна сформулювати основні його ознаки:

1) шлюб – це сімейний союз, а не договір чи угода. Шлюб створює сім'ю, а не спрямований на її створення;

2) у шлюбі можуть перебувати лише жінка та чоловік, тобто особи різної статі.

У деяких європейських державах (Бельгії, Голландії, інших країнах) шлюб може бути зареєстрований між особами однієї статі.

Слід зазначити, що релігійний обряд шлюбу проводиться зараз по всій Україні, однак він не має правового значення, оскільки не створює прав та обов'язків подружжя. Особи, які після вінчання спільно проживають без реєстрації шлюбу, мають статус сім'ї, але не мають правового статусу подружжя.

На думку Г.Ф. Шершеневича, «введення християнства мало, безсумнівно, сильно змінити шлюбне право, – воно прагнуло зміцнити шлюб і дати йому значення таїнства». Саме з канонічного права виходить концепція поняття шлюбу як «таїнства». Необхідно зауважити, що така трактовка шлюбу не лише етап в історії розвитку поняття шлюбу. У сучасному польському сімейному праві досить поширеним є визначення шлюбу як «заповіту» за допомогою якого чоловік і жінка встановлюють між собою товариство усього їхнього життя.

Отже, у будь-якій країні нашого світу є досить поширеним такий феномен як шлюб. Але кожна країна трактує поняття шлюбу по-різному, та має великий вплив на існування «союзу» між чоловіком та жінкою.

Поняття шлюбу, його ознак, визначення його правової природи змінювалися з історичним розвитком людства, вони залежали і залежать від багатьох факторів, соціально-економічного устрою держави, релігійних віросповідань, соціально-моральних поглядів на мету створення сім'ї та її значення для держави і суспільства, а також ролі жінки у цих відносинах. Зміна поглядів на шлюб, як союзу чоловіка і жінки, піддається сумніву й сучасними дослідниками, оскільки навіть у економічно розвинутих країнах піднімається питання щодо зміни традиційних підвалин визначення суб'єктів шлюбу – жінки та чоловіка. І якщо шлюб як союз двох осіб різної статі є традиційним і незаперечним твердженням для вітчизняної сімейно-правової доктрини, а також для законодавства, то в зарубіжній науковій літературі ставиться питання про можливість укладення одностатевих шлюбів та існування багатоженства. Все це зумовило неможливість визначення універсального правового поняття шлюбу, а також виникнення різних концепцій щодо правової природи шлюбу: шлюб-договір, шлюб-таїнство і договір, шлюб-інститут особливого роду, шлюб-статус, шлюб-партнерство, шлюб-союз. Застосування таких не правових категорій, як «партнерство» та «союз», викликано тим, що між суб'єктами шлюбних відносин складаються не тільки правові відносини, але й ті, які правом не регулюються (емоційні, духовні, сексуальні тощо).

Шлюб як правовий інститут можна розуміти, зокрема, в таких значеннях:

як певний правовий статус – правове становище (цивільний стан) чоловіка і жінки, як носіїв визначених у законі прав та обов'язків, який підлягає державній реєстрації (укладення та розірвання шлюбу);

як різновид сімейно-правового договору, який відрізняється від цивільних договорів, зокрема тим, що між учасниками такого договору (чоловіком і жінкою) виникають не тільки майнові відносини, але й особисті немайнові відносини, які в деяких випадках можуть регулюватися правовими нормами, наприклад, шляхом визначення в законодавстві особистих немайнових прав та обов'язків подружжя.

Причому, договірна природа шлюбу полягає не тільки у добровільності вступу, перебуванні у шлюбі та його розірванні, а й у необхідності вираження спільної домовленості подружжя щодо виникнення, зміни чи припинення певних видів сімейних відносин, які можуть існувати між чоловіком і жінкою. Шлюб призводить до появи моральних і майнових відносин між подружжям. Можна навіть сказати про те, що немайнові відносини виникають першочергово, а потім після них майнові відносини як похідні. Не відчужуються моральні права та обов'язки, та не передаються.

Отже, можна виділити першу класифікацію подружніх відносин – це особисті та майнові відносини.

Особисті немайнові права та обов'язки подружжя – це врегульовані нормами сімейного права відносини з приводу особистих немайнових благ та інтересів осіб, шлюб, між якими укладено у встановленому законом порядку, характерними рисами яких є невідчужуваність, безстроковість, безоплатність, особистісність та немайновість. Особисті немайнові права і обов'язки подружжя виникають у зв'язку з виявленням нематеріальної вигоди. Вони тісно пов'язані з кожною парою, вони невіддільні, не можуть бути відчужені. Подружжя розпоряджається немайними правами за власною волею. Слід наголосити на існуванні певних меж здійснення особистих немайнових прав: здійснення прав повинно відповідати інтересам сім'ї, при здійсненні прав потрібно утримуватись від дій, які порушували б права іншого з подружжя, при здійсненні прав необхідно дотримуватись моральних засад суспільства та наявність часових меж здійснення прав – вони існують з моменту укладення шлюбу і до його припинення. Норми права регулюють особисті відносини, які виникають, наприклад, між подружжям щодо зміни прізвища при реєстрації шлюбу, вирішення усіх питань життя сім'ї, між батьками та дітьми щодо виховання дитини, між іншими родичами та дітьми стосовно спілкування тощо.

Майнові правовідносини виникають щодо спільного та роздільного майна подружжя, батьків та дітей, управління та розпорядження майном, взаємного утримання членів сім'ї та інших родичів тощо.

Слід зазначити, що на особисті немайнові права не впливає факт спільного або роздільного проживання подружжя, а також факт встановлення між подружжям режиму окремого проживання. Вони не можуть бути припинені або змінені за домовленістю подружжя, не можуть вони бути вичерпаними і в результаті їх здійснення.

До майнових подружніх відносин підпадають всі правовідносини щодо майна та майнових прав та обов'язків подружжя. Ці відносини регулюються законами України, Сімейним кодексом та за допомогою договорів, укладених між сторонами. Сімейний кодекс України поділяє спільну власність подружжя, а також особисту приватну власність дружини, чоловіка. Стаття 63 СК України передбачає здійснення подружжям права спільної сумісної власності, дружина та чоловік мають рівні права на володіння, користування і розпорядження майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено домовленістю між ними. З урахуванням цього ч. 1 ст. 65 СК України встановлює, що дружина, чоловік розпоряджаються майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, за взаємною згодою. Подружжя має право домовитися про порядок використання майна, що належить йому на праві спільної власності (наприклад, автомобілів, комп'ютерів та інших благ). Що стосується шлюбного договору про порядок використання житлових будинків, квартир, будівлі, земельні ділянки, договір є обов'язковим для пари і їх спадкоємців. До майнових можемо віднести і правовідносини зі взаємного утримання. Відповідно до вимог нинішнього законодавства та моральних засад, чоловік та дружина зобов'язані матеріально підтримувати один одного, тобто зазвичай діє принцип добровільної фінансової допомоги. Право на утримання не має особа, яка не дотримувалася основних законодавчих та матеріальних засад шлюбу, і тих, хто став інвалідом в результаті вчинення умисного злочину, якщо він був встановлений судом.

У зв'язку з прийняттям Сімейного кодексу України та внесенням суттєвих змін до норм матеріального права, які регулюють правовідносини щодо укладення, припинення шлюбу, визнання його недійсним та майнових прав подружжя, з метою забезпечення правильного й однакового застосування законодавства під час вирішення справ даної категорії Пленум Верховного Суду України постановив дати судам такі роз'яснення:

при розгляді справ, які виникають у зв'язку з укладенням, припиненням шлюбу, а також з інших сімейних відносин, необхідно виходити з положень Конституції України, норм Сімейно-

го кодексу, Цивільного процесуального кодексу України, Закону України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV «Про міжнародне приватне право» та інших нормативно-правових актів, що регулюють сімейні відносини.

Звертаю увагу на судову практику, так як вона відіграє велику роль у нашому вітчизняному судочинстві, а саме Постанова Верховного Суду від 20.01.2023 р. у справі № 337/4714/20, справу № 308/12188/18 (провадження № 61-19974св21), справу № 212/10842/19 (провадження № 61-12920св21), на підставі яких зроблено узагальнення і сформовано правові позиції, пропоную ознайомитися, щоб остаточно можна було зробити висновки у статті по опрацьованій тематиці.

Правові позиції суду виникають в результаті інтелектуально-вольової діяльності суду щодо тлумачення змісту норм права та заповненні прогалин у чинному законодавстві. Вони містять правові приписи щодо правильного розуміння змісту норм, а також правові принципи та інші положення, сформульовані на підставі тлумачення й покладені в основу вирішення питання.

Верховний Суд у складних умовах здійснював правосуддя та постановляв рішення в умовах воєнного стану, що продовжує робити і зараз.

Підсумовуючи вище викладене, слід зробити наступні **висновки**: Шлюб – це багатогранне соціальне явище, яке має різноманітні аспекти свого прояву і може розглядатися з різних точок зору. Це один із найдавніших правових інститутів, що пояснює існування на сьогодні різних теорій визначення його правової природи (вільний союз чоловіка та жінки; таїнство; договір; інститут особливого роду). Шлюб призводить до появи особистих немайнових і майнових відносин між подружжям. Сімейний кодекс України містить цілу низку статей, які закріплюють поняття шлюбу, особисті немайнові права та майнові права подружжя, а також у нас є великі напрацювання судової практики для правильного вирішення сімейних спорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дутко А.О. Сучасний стан правового регулювання особистих немайнових прав та обов'язків подружжя. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2019. Вип. 21. С. 190–196.
2. Юровська В.Г. Проблеми питання застосування Сімейного кодексу України у судовій практиці. Право України. 2013. № 10. С. 45–52.
3. Ариванюк Т. До питання про укладення угод за участю подружжя. Право України. 2011. № 9. С. 59–67.
4. Боднар Т.В. Деякі проблемні аспекти здійснення та захисту майнових прав подружжя. Вісник Національної академії правових наук України. 2020. Т. 27, № 1. С. 72–88.
5. Біляцький С. Шлюбний контракт як символ людських взаємин. Наука і суспільство. 2005. № 9-10. С. 40–43.
6. Шевчук Л.В. Шлюбний договір в Україні, як стримуючий важіль подружжя при розлученні. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право. 2020. № 9. С. 74–79.
7. Байрачна М.І. Деякі аспекти майнових прав та обов'язків подружжя. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2019. Вип. 55(1). С. 106–109.
8. Федорова В.В. Поняття шлюбу. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2017_23_16 (дата звернення: 12.09.2019).
9. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 12.01.2024).
10. Ревуцька І.Е. Поняття шлюбу в теорії сімейного права та за законодавством України і країн-членів ЄС: сучасні тенденції. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2017_27_19 (дата звернення: 12.01.2024).